

Fodor Gábor

A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet megalapítása: titkos tárgyalások, tervek és kultúrdiplomácia

A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet igazgatótanácsa 1916. november 21-én tartotta alakuló ülését, így hivatalosan is létrejött az intézményesített magyar kultúrdiplomácia első külföldi intézete. Bár az 1895-ben a Vatikáni Levéltár magyar anyagainak széleskörű vizsgálatát lehetővé tevő Római Magyar Akadémia tekinthető az első hasonló jellegű próbálkozásnak, az isztambuli intézet szimbolikus jelentőséggel bírt. A megalakulásban nagy szerepet játszott a korszak meghatározó eszmei áramlata, a magyar külpolitikai célokat is támogató turanizmus, illetve az, hogy az ügy mögé olyan jelentős személyek álltak, mint József Ferenc főherceg, illetve Klebersberg Kuno miniszterelnökségi államtitkár.¹ Első igazgatójává Dr. Hekler Antalt, a Szépművészeti Múzeum őret, művészettörténészt választották, aki nem melleleg Klebersberg rokona is volt. Heklernek korábbi tanulmányai folytán kiterjedt szakmai kapcsolatai voltak Németországban. Az intézet 1917 januárjában, Isztambul Pera városrészében a Rue de Bayram 23. szám alatti bérleményben nyitotta meg kapuit, és egészen az 1918-as fegyverszüneti egyezményekig működött. Bár a tudományos intézet tevékenységével kapcsolatban napjainkig számos török és magyar nyelvű tudományos cikk született,² az alapítás körüli periódus, az ösztöndíjasok személyes hagyatéka, illetve az oszmán és a magyar hatóságok közötti tárgyalások ez idáig elkerülték a kutatók figyelmét. Ezt szem előtt tartva próbálok a következőkben rávilágítani a témára vonatkozó, eddig ismeretlen forrásokra és szempontokra.

A magyarok és a törökök közti kapcsolatok javulása az ún. hosszú 19. század során, de különösen az 1848–1849-es forradalom és szabadságharcot követően vált érzékelhetővé. A magyar menekültek törökországi befogadása nemcsak

<http://dx.doi.org/10.24391/KELETKUT.2019.1.97>

¹ A turanizmussal kapcsolatban ld: Tarik Demirkan, *Macar Turancıları*. İstanbul, 2000; Ablonczy Balázs, *Keletre Magyar! A magyar turanizmus története*. Budapest, 2016.

² Magyarul: Tóth Gábor, Az első külföldi tudományos intézet. *Századok* 129 (1995) 1380–1395; Nagy Norbert, *A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet története (1916–1918)*. (Balkán füzetek, 7.) Pécs, 2010. Angolul: Gábor Ágoston, Politics and Historiography. The Development of Turkish and Balkan Studies in Hungary and the Hungarian Research Institute in Istanbul. *The Turks*. IV. Ed. by Hasan Celal Güzel–C. Cem Oğuz–Osman Karatay. Ankara, 2002, 708–713; Yavuz Sezer, Hungarian Orientalism, Turanism and Károly Kós's *Sztambul* (1918). *Centropa* 7 (2007/2) 136–152. Törökül: Melek Çolak, İstanbul Macar Bilim Enstitüsü (1916–1918). *Karadeniz* 3 (2009) 91–105.

az egyszerű emberek körében, de a magyar politikusok és tudósok közt is nagy visszhangra lelt, ennek is köszönhető, hogy az első, magyar történelemmel kapcsolatos törökországi tudományos kutatásokra a 19. század 60-as éveiben került sor.³ A Buda elfoglalását követően zsákmányként a Fényes Portára vitt corvinák és magyar kódexek, a hódoltság török anyaga, illetve a Rodostóban a 18. század elején élt Rákóczi-emigráció forrásaira vonatkozó kutatások megindulásával a két ország fővárosa közötti forgalom igencsak megélénkült. Ugyanakkor a kutatások esetlegessége, illetve az oszmán levéltárak általános állapota jelentősen megnehezítette a munkát. Éppen ezért egy állandó magyar kutató Isztambulba küldése, sőt egy magyar intézet alapítása első ízben már 1904-ben felvetődött. A Rákóczi és kísérete hamvainak hazaszállítása ügyében a török fővárosban tárgyalásokat folytató Thallóczy Lajos a Szent Benoît Líceumban tett látogatását követően az alábbi sorokat vetette papírra: „Önkéntelenül is eszembe jutott, hogy mi, kiknek jelszavunk, hogy keletre magyar, miért nem alapítunk internacionális alapon egy intézetet itt a Boszporus partján. Kinek állana inkább érdekében, mint nekünk elsajátítani a külföldi nyelveket és bizonyos nagy látókörből nézni a dolgokat.”⁴ Ugyanakkor az intézmény tanítási nyelvét és annak várható politikai hatásait is felmérő történész-politikus rövid úton lebeszélte magát a nemes gondolatról.

Mint ismeretes, a magyar menekültek hamvainak 1906. évi hazaszállítását és a két ország további politikai közeledését követően nyílt lehetőség egy állandó levéltári kiküldötti pozíció létrehozására is, aminek betöltésére a korábban már oszmán iratok magyar fordításaival feltűnést keltő pap, Karácson Imre tűnt a legalkalmasabbnak.⁵ Az 1907–1911 között kiküldetésben lévő Karácson 1909-ben Thallóczynak írt levelében szintén felhívta a figyelmet arra, hogy a török–magyar történeti kapcsolatok alaposabb kutatására tudományos intézet felállítása van szükség. A későbbi nagyhatású oktatási miniszter, Klebersberg is támogatta a javaslat megvalósítását, s Thallóczynak küldött válaszában öt fontos részletre hívta fel kollégája figyelmét: 1. szükség lenne egy tágas telekre, amely lehetővé teszi a későbbi esetleges fejlesztéseket, 2. a helyi klimatikus viszonyoknak megfelelő, de külsőségekben felismerhetően magyar épület megépítésére, 3. egy könyvtár létesítésére, 4. egy intézeti kiadvány elindítására, 5. végül egy jó és szakavatott igazgató kinevezésére. A terveket azonban az

³ Csorba György, Az 1848–49-es törökországi magyar emigráció története. *Hadtörténeti Közlemények* 2 (1999) 352–398; Bayram Nazır, *Osmanlıya sığınanlar. Macar ve Polonyalı mülteciler*. İstanbul, 2006.

⁴ Arbanász Ildikó–Csorba György, Magyar kutatók az isztambuli levél- és könyvtárakban a második világháború előtt. In: *A kísérlet folytatódik. II. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*. Szerk. Dobrovits Mihály. Dunaszerdahely, 2005, 23.

⁵ Karácsonnal kapcsolatosan ld. Bene István, *Karácson Imre élete és művei (1863–1911)*. Győr, 1936; Fodor Pál, Karácson Imre (születésének 125. évfordulóján). *Keletkutatás* 1989. tavasz, 109–114.

igazgatói posztra kinézett Karácson váratlan halála ideiglenesen megakadályozta.⁶ Az első világháború kitörése előtti zavaros viszonyok miatt Karácson helyét csak 1914-ben foglalta el Mosony (Dangelmayer) Lipót, akinek pontos feladatával és az államközi érintkezésekben betöltött szerepével kapcsolatos új kutatási eredményeket Csorba Györggyel publikáltuk az elmúlt év során.⁷

Egyik oldalról Bosznia 1908-as elcsatolása, illetve a Balkánra vonatkozó magyar gazdasági behatolás igénye, másrésztől a Turáni Társaság 1910-es megalapítása és a „*Keletre, Magyar!*” jelszóval jellemezhető magyar politika egymást támogató elemei nagy hatással bírtak az első világháborús szövetségek kiválasztására. A Monarchia és az Oszmán Birodalom azonos oldalon történő hadba lépése mind a magyar politikusokat, mind a tudósokat, mind pedig az egyházi személyeket arra sarkallta, hogy akcióba lendüljenek. Éppen ezért Mosony missziója nemcsak a történeti források kutatására korlátozódott, de részt vett az isztambuli tárgyalásokat folytató magyar politikusok megbeszélésein, illetve a tudományos intézet megalapításában is. A megvalósítani tervezett nagy ívű elképzelések között egy isztambuli magyar iskola, egy török–magyar történelmi és nyelvészeti társulat,⁸ illetve az Isztambuli Egyetem keretein belül egy magyar nyelv és irodalom, valamint egy összehasonlító ural-altaji nyelvi tanszék megalapítása is szerepelt.⁹ Emellett az ún. kapitulációk eltörlését követően az oszmán területről kiutasítandó olasz, francia és egyéb antant országokból származó egyházi személyek helyét, illetve a katolikus missziók és szent helyek irányítását a német, osztrák és magyar katolikus kar közösen kívánta átvenni. Ennek keretében Jeruzsálemben és Isztambulban egy-egy zarándokház és tudományos intézet felállítása is napirendre került.¹⁰ A tervek megvalósítására Szíriába Kmoskó Mihályt,¹¹ míg Isztambulba Schrotty Pál világi papot küldték ki. Schrotty emellett felelt az oszmán fronton harcoló magyar katonák tábori lelkesíti hivatáláért is, ezért Szíriától az Izmiri-öböl szomszédos helyen tartott szentmisét és gyóntatta meg az idegenben harcoló katonáinkat. Mindkét egyházi személyt Mosony segítette feladatuk ellátásában, továbbutazásuk és isztambuli tartózkodásuk megszervezésében. Emellett Mosony többször is részletes ajánlásokat fogalmazott meg Klebersbergnek és Jankovics Béla kultuszminiszternek,

⁶ Arbanász–Csorba, *i. m.*, 45.

⁷ Csorba György–Fodor Gábor, Mosony Lipót: történeti kutatás és magyar kultúrpolitika Konstantinápolyban 1914–1916. *Századok* 152 (2018) 317–350.

⁸ Mosony Lipót törökországi jegyzetei, 76–81. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSZK Kt.) Fol. Hung. 3313.

⁹ Magyar tanszék a konstantinápolyi tudományegyetemen. *Budapesti Hírlap*, 1915. augusztus 14., 11.

¹⁰ Csernoch János levele Jankovich Béla Vallás és Közoktatási Miniszternek, Esztergom, 1916. január 19. Österreichisches Staatsarchiv/Haus-, Hof- und Staatsarchiv (ÖStA. HHStA), Ministerium des Äußern. Politisches Archiv PA I 762. Generalia X/41.

¹¹ Ormos István, *Egy életút állomásai. Kmoskó Mihály (1876–1931)*. Budapest, 2017.

hogy az isztambuli magyar iskola drága és bonyolult terve helyett fele pénzen inkább Budapesten kellene egy diákotthont létesíteni az országban tanuló kb. 150–200 török fiatal számára, míg a maradék költségből Isztambulban a ferencesek kezében lévő rendi és egyházi iskola nyitása lenne indokolt. Az osztrák St. Georgs-Kolleg mintájára felállítani tervezett iskolához a Grand Rue de Pera/Dzsadde-i Kebír (ma İstiklâl Caddesi) mentén elterülő Santa Maria de Draperis templom olaszoktól történő átvételét javasolta.¹²

A magyarok ilyen irányú aktivitása természetesen nem kerülhette el az oszmán hatóságok figyelmét sem. A török levéltári anyagok szerint a Csernoch János esztergomi érsek által a Szent István Társulat 1916 márciusában megrendezett gyűlésen előadott, a fenti célokat bemutató beszédéről a budapesti török követ, Ahmet Hikmet [Müftüoğlu] néhány nap múlva már részletes jelentést küldött a Török Külügyminisztériumnak.¹³ Másrésztől viszont folytatódott a török–magyar politikai kapcsolatok erősödése. 1916 januárjában Bánffy Miklós a magyar kormány képviselőjeként küldöttség élén Isztambulban járt, ahol közel két hónapon keresztül folytatott szociális, tudományos és gazdasági témákban tárgyalásokat. A *Neuigkeits-Welt-Blatt* című újság korabeli beszámolója szerint a kétoldali megbeszélések eredményeképpen a török gazdasági miniszter, Ahmed Neszimi bej vezetésével és 16 további előkelő török tudós és művész tagságával Isztambulban megalakult a Török–Magyar Baráti Társaság, amely azonnal elindította első magyar nyelvkurzusát.¹⁴ Ennek viszonzásaként a Keleti Kultúrközpont–Turáni Társaság vezetésével 1917-ben szintén 16 magyar előkelő részvételével megalakították a Magyar–Török Baráti Társaságot. Szintén a *Neuigkeits-Welt-Blatt* beszámolója szerint „A magyar kormány részéről Isztambulban megalapított tudományos intézet a baráti társaságot hathatós módon fogja támogatni. Az isztambuli intézet lehetőséget fog nyújtani a magyar tudósoknak, hogy e keleti metropoliszban tanulmányozzák a török irodalmat, a török művészettörténetet és más török tudományágakat. Ezzel egy időben a török egyetemen magyar nyelv és irodalom tanszék, illetve török–magyar sztenográfiai tanszék megnyitására is döntés született.”¹⁵ Bár a kettőből egy tanszék Mészáros Gyula turkológus vezetésével valóban megnyílt, oda a háború miatt egyetlen diákot sem vettek fel.¹⁶ Ugyanakkor a baráti társaság számára egy „magyar ház” megvételéről és megnyitásáról a *Turán* folyóirat egyik elrejtett híréből értesülünk. Mosony Thallóczynek 1916. december 30-án küldött leveléből további érdekességekre is fény derül. Megtudjuk, hogy a küldöttség látogatásakor az

¹² Mosony Lipót Klebelsberg Kunonak. Esztergom, 1915. december 6. OSZK Kt. Fol. Hung. 3313. 76–81.

¹³ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA) HR SYS 2419/13.

¹⁴ *Neuigkeits-Welt-Blatt* 43 (1916/83) 6.

¹⁵ Uo. Köszönöm Tosun Saralnak, hogy segítette a forrás megtalálásában és fordításában.

¹⁶ *Turán* 2 (1917) 120.

intézet számára kibéreltek egy házat, sőt igazgatónak először Mosonyt kérték fel, de ő bizánci témákkal nem akarván foglalkozni, a lehetőséget visszautasította.¹⁷ A bérlemény Isztambul Fátih kerületében, a központhoz közeli helyen állt, annak az útnak a mentén, amit ma Macar Kardeşler Caddesinek, vagyis Magyar Testvérek sugárútjának hívnak. Természetesen ez sem véletlen: az egyik elegáns budapesti főút, a Múzeum körút 1915-ös Mehmed szultán útra történő átnevezése után a gesztus ellentételezéseként két év múlva került sor az egykori Szaracsháne sugárút meghosszabbításának átnevezésére. Miután ezen a szakaszon állt a „magyar ház”, logikusnak tűnt, hogy a török hatóságok ezt az útszakaszt választják ki erre a célra.¹⁸ A sors fintora, hogy a bérelt ingatlan egészen 1917 januárjáig üresen állt, felügyeletét a diák nélkül maradt Mészáros látta el. Ugyanakkor az 1917 januárjában ténylegesen megnyílt intézet mégsem itt, hanem a Mészáros és a nemzetközi hálókocsi társaság, a Wagon-Lits helyi irodavezetője és az elegáns Pera Palace Hotel igazgatója, Martin József közös fáradozásainak köszönhetően a már említett Rue de Bayram 23. szám alatt fogadta az érkező ösztöndíjasokat.¹⁹ Ugyanakkor a háborús viszonyok közepette a kezdeti nagy ívű tervek egy része nem valósult meg; az intézeten kívül csupán a Schrotty által Isztambulban megalapított katonaothton, a gróf Semsey László által megálmodott Magyar Vöröskereszt kórház, illetve a Magyarországra küldendő török diákoknak magyar nyelvleckéket adó Avar József által vezetett török–magyar iskola²⁰ megalakítása járt sikerrel.

Mielőtt rátérnék az intézet kutatási tevékenységére, egy érdekes részletre még szeretnék kitérni. A török–magyar politikai kapcsolatokat közelről nyomon követő *Turán* folyóirat 1922-es számában megjelent Bahaeddin Sákir török politikusnak, a turanista mozgalom kiemelkedő személyiségének a nekrológja. Az írásban kitértek arra, hogy az 1916-os Bánffy-féle küldöttség Sákirral folytatott tárgyalásokat, így személyének kiemelkedő szerepe volt a baráti társaság és

¹⁷ Mosony Lipót beszámolója Konstantinápolyban végzett kutatásairól. 1916. december 30. OSZK Kt. Analekta 10.144.

¹⁸ *Arşiv belgelerine göre Osmanlı'dan günümüze Türk–Macar ilişkileri*. İstanbul, 2016, 446–451.

¹⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K828, 1. doboz. A Wagon-Lits cég üzemeltette az Orient Express járatot, valamint a Pera Palace Hotelt is, így nem meglepő, hogy Martin mindkét céget képviselte.

²⁰ Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL) I. 1.a 132.ND Missio 1901–1918. Schrotty ebben a jelentésében Mészárossal és Avarral kapcsolatban is rövid megjegyzéseket tesz. Mészárosról azt írja, hogy az általa vezetett tanszékre egyetlen diákot sem vettek fel, míg Avarral kapcsolatban kiemelte, hogy a tanár nem tud törökül, és a körülményekkel egyáltalán nincs kibékülve. Avar 1917 júliusában küldött jelentésében azt írta, hogy 6 állandó és 6 ingadozó tanulója van. Ugyanakkor abból, hogy az 1917 augusztusában a nevére küldött fizetési csekket Isztambulban senki nem vette át, arra következtethetünk, hogy ekkorra már elhagyta a török fővárost. Ld. MNL OL, P 1384 Turáni Társaság, 2. d. Avar küldetéséről röviden Ablonczy is megemlékezik: Ablonczy, *i. m.*, 80.

az egyetemi szak megalakulásában, a török–magyar diákcsera-program felgyorsításában, illetve a Magyar Testvérek sugárútjának átnevezésében, sőt a tudományos intézet megalapításában is.²¹ Ugyanakkor azt is el kell mondani, hogy bármennyire is úgy tűnik, hogy az intézet megalapítása mind a török, mind a magyar kormány teljes támogatását élvezte, az intézet jogi státusa egészen 1918-as bezárásáig vitára adott okot a két fél között. Zsinka Ferenc, az intézet későbbi ösztöndíjasának, az OSZK egykori megbízott főigazgatójának személyes levelezése szerint a tudományos intézetet hivatalosan sohasem ismerték el a törökök, s azt a „Bécsi Múzeum” egyik irodájaként tartották számon.²² Az oszmán levéltári források szerint pedig a két kormány közötti tárgyalások 1917–1918 között folyamatosak voltak az ügyben. A legfrissebb kutatási eredményeim szerint a török kormány a török társasági törvényt vette hivatkozási alapul, s az intézet jogi státuszát a Rómában és Athénban található Német Archeológiai Intézet példájából kiindulva akarta rendezni, ugyanakkor egyéni igényekkel is előálltak.²³ Ezek egyike a századelőn elhunyt egykori budapesti konzul, Feridun bej hagyatékának kérdése volt.²⁴ Feridun bej halála előtt a vagyonából 500 000 frankot a Magyar Tudományos Akadémia kezelésére bízott, amelyből minden évben négy török diák magyarországi tanulmányát kellett volna finanszírozni. Ugyanakkor a hagyatékából 240 000 frankot Feridun családja magának követelt, így a maradék 260 000 frank kezelésére ugyan megalakult a Feridun Alapítvány,²⁵ de a kérésből arra következtethetünk, hogy a török ösztöndíjasok fogadása akadályokba ütközött. Emellett követelték a Szigetváron, a budai várban és a mai Kodály köröndön álló, a török elleni harcok emblematikus alakjainak (Mátyás király és Zrínyi Miklós) emléket állító szobrokról a törökségre utaló szimbólumok (zászló, címer stb.) eltávolítását. Miután a fent felsorolt helyeken álló szobrokon a mai napig láthatók ezek a jelképek, kijelenthetjük, hogy ennek a kérésnek nem tett eleget a magyar kormány.

Ezek alapján tehát az intézet bár hivatalos elismerést nem kapott, a Perában lévő épület öt ösztöndíjast fogadott: Oroszlán Zoltán klasszika-archeológust, Dr. Ralbovszky Péter premontrei tanárt, bizantinológust, újjörög nyelvészt, Luttor Ferenc keresztény archeológust, Dr. Fehér Géza középiskolai tanárt, bizantinológust (katonai szolgálatai miatt csak 1918 tavaszán csatlakozott), illetve Kosch (Kós) Károly építészt. A kutatók mellett két hölgy felvételére is sor került, egyiküket házvezetőnő, míg a másikat takarítónőként alkalmazták. Az ösztöndíjasokkal kapcsolatban kiemelném, hogy Hekler 1915-ben megjelentetett *Emlékirat a Kisázsiaiában tervezett magyar tudományos ásatások szervezése tár-*

²¹ *Turán* 5 (1922) 124–125.

²² Zsinka Ferenc ismeretlen személynek küldött levele, 1918. március 11. OSZK Kt, F 713.

²³ BOA, BEO 4486/336411.

²⁴ BOA, MF MKT 1215/62.

²⁵ Nyíri Mária, A Feridun Alapítványról. *Ősi Gyökér* 3 (2005) 33–39.

gyában című füzetében Kilikiában (ma Çukorova), ezen belül is leginkább Olba antik városában magyar ásatások megszervezésének szükségességére hívta fel a döntéshozók figyelmét. A pamfletben az ásatásokhoz szükséges szakemberek között szerinte egy klasszikus és bizánci régésznek, latin és görög nyelvésznek, művészettörténésznek és egy építésznek kellett volna részt vennie, amit ha összevetünk a végleges ösztöndíjasokkal, akkor kijelenthetjük, hogy Hekler egy lehetséges ásatási szakértőgárdát állított össze.

Miután mindenki a maga szakterületén munkához látott, heti rendszerességgel tartottak beszámolót kutatásaikkal kapcsolatosan; a beszámolók írásos anyaga, így az intézet egyfajta jegyzőkönyveként is nevezhető füzet Oroszlán Zoltán titkár személyes hagyatékában megtalálható.²⁶ Az intézet az előadások kibővített változatát könyvformátumban is igyekezett megjelentetni. Összesen öt füzet látott napvilágot, míg további háromnak már készen állt a terve. Ezek közül a legjelentősebb a Kós Károly jegyezte *Sztambul* című mű, amelyben a kiváló magyar építész elsőként vázolta fel Isztambul modern újrarendezésének szükséges lépéseit.²⁷ A tudományos munka támogatására könyvtár alakult, a könyvek egy részét magyar intézményi felajánlások révén, míg a másikat a lipcsei illetőségű H. W. Hiersemann kereskedésétől szerezték be. A kutatások mellett sor került terepmunkára is: közösen keresték fel a Jerebatan ciszternát, a Topkapi Palotát, az ejübi és az üszküdari temetőt, a szigetek közül pedig Burgazadát és Bűjükadát. A tervek között szerepelt egy burszai kirándulás, illetve további régészeti ásatások megkezdése is, amelyhez már rendelkezésre álltak az oszmán hatóságok engedélyei, de a háborús helyzet, illetve a járványok miatt ezek nem valósulhattak meg.²⁸

Hekler igazgató 1917. április 9-i személyes leveléből arról értesülünk, hogy az intézet számára egy fényképezőgépet vásárolt, amelyet leginkább Kós kérésére szerzett be.²⁹ Emellett megtudjuk azt is, hogy az igazgató elégedett volt a megkezdett munkával és fényes jövőt jósolt az intézet számára. A legnagyobb problémát ugyanakkor a háború miatt folytonosan emelkedő élelmiszerárak jelentették, ezért Hekler többször Magyarországról kért sót, zsírt, cukrot és egyéb alapvető élelmiszert. Ezzel kapcsolatban különösen Kós panaszkodott a feleségéhez írt leveleiben, hiszen a kapott ösztöndíj folyamatosan vesztett

²⁶ ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltára, Fond No: 401. Az intézet tudományos tevékenységével és előadásaival kapcsolatos részletes információkat illetően ld. a 2. jegyzetben megjelölt írásokat.

²⁷ Kós Károly, *Sztambul. Várostartó és architektúra*. Konstantinápoly–Budapest, 1917.

²⁸ BOA, MF MKT 1231/81.; DH EUM 5.5b 50/32; Hekler Antal, *Emlékirat a Kisásziában tervezett magyar tudományos ásatások szervezése tárgyában*. Budapest, 1915.

²⁹ Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóintézet Művészettörténeti Intézet Levéltára (MTA BTK MI), MKCS C. I. 76/22.1, Hekler Antal ismeretlen személynek küldött levele, 1917. április 9.

az értékéből, így az ösztöndíjasok gyakorlatilag éheztek.³⁰ Ugyanakkor kijelenthetjük, hogy a fentebb idézett fényképezőgép hasznára vált Kósnak és a többi kutatónak, hiszen a Magyar Nemzeti Levéltár intézeti anyagában egy több mint 100 darabból álló fotónegatív gyűjtemény található. Azt, hogy ezeket a képeket személyesen Kós készítette, az 1917-ben korábbi tanítványát Isztambulban meglátogató építész, Maróti Géza emlékirataiból tudjuk.³¹

A biztató kezdet dacára az intézet egy évnyi működés után költözni kényszerült. Az új helyszín a közelben lévő Rue de Agha Hamam 2-es szám alatt volt (ma Turnacıbaşı Caddesi), szintén Pera kerületben. Ugyanakkor a költözést megelőzően más tervek létezéséről is tudunk. A németek által 1917-ben megvalósítani akart Német–Török Barátság Háza projekt ötletét megirigyelve, a magyar politikusok a Hagia Sophia közelében egy 800 négyszögöles telken kívánták felépíteni az egyemeletes Török–Magyar Barátság Házát, s ennek mintájára egy barátság házat Budapesten is a török cserediákok elszállásolására. Ezért újfent Bánffy vezetésével, illetve Teleki részvételével küldöttség érkezett a török fővárosba, ahol először előadást tartottak az intézetben, majd a két ország fővárosában megalapítani tervezett barátság háza terv részleteit vitatták meg a török partnerekkel.³² A végül kútba eső, de a magyar építészeti hagyományokat megidézni igyekvő isztambuli Török–Magyar Barátság Házának egyes tervrajzai Szirontai Lhotka István neve alatt jelentek meg a *Magyar Iparművészet* című magazin 1917-es 4. számában.³³

A költözés során ugyanakkor az ösztöndíjasok száma megfogyatkozott. Ralbovszky Endre szívinfarktusban elhunyt, Kóst megbízták József Ágost főherceg görgényi vadászkastélyának tervezésével, ezért hazautazott, míg Luttor Ferenc saját akaratából távozott. Az újonnan érkezők között a már említett Zsinka Ferenc történész-levéltárost és Fehér Géza bizantinológust találjuk. Az intézetben olyan neves német tudósok tartottak előadást, mint Prof. Friedrich Lehmann-Haupt Urartu szakértő, Prof. Heinrich Glück művészettörténész, de említhetjük Bánffy Miklós vagy éppen az örmény származású török művé-

³⁰ *Édes Idám. Kós Károly levelei feleségéhez.* Szerk. Benkó Samu. Kolozsvár, 2011, 54–55. Şevket Pamuk török gazdaságtörténetész számításai szerint 1917-ben 600%-os volt az infláció az Oszmán Birodalomban. Şevket Pamuk, *The Ottoman Economy in 1918.* 2018. október 10-i előadás az Orient Institut által Calamity and Aspiration in the Ottoman Empire címmel szervezett előadássorozat részeként.

³¹ *Lapis Angularis IV. Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből. Maróti Géza emlékiratai.* Budapest, 2002, 95. Továbbá ezt írja: „Nem szabad elfelejtenem a néhány tagból álló Kostantinápolyi Magyar Tudományos Társaságot (sic) – Rue Bejrami kis házukban, ahol épen... egy volt tanítványom is dolgozott.” In: „*Mi vagyunk Atlantisz*”: *Vederemo! Maróti Géza, 1875–1941.* Szerk. Ács Piroska. Budapest, 2003, 76.

³² *Pesti Hírlap,* 1917. május 1. 10.

³³ *Magyar Iparművészet* 20 (1917/4) 91–92. Szirontai Lhotka István tervein a magyar építészeti hagyományoknak megfelelő egyemeletes, szalonnal, könyvtárral és kiállítótérrel bíró ház képe rajzolódik ki.

szettörténész, Armenag Sarkisyan nevét is. Az intézeti programokra leginkább Isztambul német és osztrák-magyar követségének dolgozói, helyi magyarok, mint Széchenyi Ödön pasa és Mészáros Gyula, török részről pedig a Régészeti Múzeum igazgatója, Halil Edhem bej tűnt fel rendszeresen, de egyszerűen a vendégek között foglalt helyet Wilhelm Souchon admirális, Hans Humann, a Goeben nevű hajó kapitánya és a Monarchia katonai attaséja, Josef Pomiankowski is.³⁴

1918 nyarára azonban nemcsak a Monarchia hadserege fölött, hanem az intézet háza táján is sötét fellegek gyülekeztek. Heklert ekkorra már leginkább az egyetemi kinevezése kötötte le, helyére Szekfű Gyula volt kinézve, s Oroszlán is a távozás gondolatával kacérokodott; Heklerrel folytatott személyes levelezéséből arra is fény derül, hogy mentor és tanítványa között elmérgesedett a viszony. Oroszlán fülébe jutott ugyanis, hogy segédőri állásokat terveznek meghirdetni a Szépművészeti Múzeumban, amiről azonban Hekler nem tájékoztatta őt.³⁵ Az év koraőszére azonban a vitát eldöntötte a háború: a fegyverszüneti egyezmények teljesen ellehetetlenítették a munkát, és az ösztöndíjasoknak el kellett hagyniuk Isztambult. Egyedül Oroszlán maradt hátra, akinek feladata az intézeti könyvtár biztonságba helyezése volt. A köteteket először a vatikáni nunciatúra Pangaltiban található katedrálisának, a Saint-Esprit székesegyház pincéjében rejtette el, ahol Joseph Pompilj generális vikárius (általános helynök) vette át azokat a Györffy István vezette néprajzi gyűjtőút egyéb tárgyaival együtt. Oroszlán végül csak óriási nehézségek árán tudott hazajutni 1918-ban. Isztambulban a megszálló angol csapatok kérésére először az ázsiai partokra volt kénytelen átköltözni az osztrák–magyar kolónia többi tagjával együtt, majd az olaszok először Franciaországba küldték volna hadifogolyként, de végül a törökök felajánlották a Resid pasa nevű, igen rozoga állapotú hajót. A roncsot rövid javítgatás után 1919. január 5–7. között sikeresen behajózták, a taton közel 1400 ember zsúfolódott össze, mégis épségben sikerült elérni Trieszt partjait. Innen végül vonattal ért haza az Oroszlánt, a Györffy-féle expedíció tagjait, illetve Mosony Lipótot is magában foglaló magyar különítmény.³⁶

A Monarchia felbomlása utáni vagyonmegosztás során az intézeti vagyont többször is magának követelte a magyar fél,³⁷ így nem csoda, hogy az intézet feltámasztására többször történtek kísérletek; a magyar állami költségvetés fejezetei között egészen az 1920-as évek közepéig megtaláljuk a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet kiadásait, s Oroszlán is visszatért 1926-ban az egy-

³⁴ MTA BTK MI, MKCS C. I. 76/22.1, Hekler Antal ismeretlen személynek írt levele, 1917. május 7.

³⁵ ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltára, Fond No: 401. Hekler Antal levele Oroszlán Zoltánnak, 1918. július 22.

³⁶ MNL MOL, K73 19. cs., ill. *Pesti Hírlap*, 1919. január 22. 4.

³⁷ *Világ*, 1921. június 28. 5.

kori fővárosba. A június 1–20. között megvalósított út során többek közt átvette az egykori bérleményben letétként hátrahagyott bútorokat, és az egykori könyvtárat is szinte sértetlenül sikerült visszaszereznie. Tahy László nagykövet segítségével a könyveket végül a Német Régészeti Intézet könyvtárában helyezték letétbe.³⁸ Az útról készített beszámolója szerint a képek diapozitívjait is átadta a németeknek, míg a negatívokat hazahozta, amelyek a mai napig megtalálhatók az intézet levéltári fondjában. Emellett megbeszéléseket folytatott az intézet esetleges újrainvitására is török tisztségviselővel, valamint javaslatot tett arra, hogy az Aga Hamam utcában lévő épületet a magyar állam vásárolja meg, így ott mind a követség, mind az intézet kényelmesen otthonra lelt volna.³⁹ Bár Oroszlán javaslatai nem találtak meghallgatásra, végül a Hungarológiai Intézet megnyitására 1935-ben már az új fővárosban, Ankarában került sor. Ezt később azonban beolvasztották az Ankara Egyetembe, így napjainkban a Nyelv, Történelem és Földrajz Kar Hungarológiai Tanszékeként él tovább. A német intézetbe jutott könyvtár a második világháború során az Isztambuli Egyetemre került letétbe, ahonnan Halasi-Kun Tibor intézetvezető közbenjárására 1947–1948 környékén került át Ankarába,⁴⁰ ahol részben a mai napig megtalálható. 2013 decemberében pedig egy török–magyar kétoldalú megállapodásnak köszönhetően a magyar miniszterelnök jelenlétében nyílt meg (újra) Isztambulban az Isztambuli Magyar Intézet.

³⁸ MNL MOL K 653, 17/8. A második világháború alatt az Isztambuli Egyetemre, majd 1947 környékén Ankarába került a könyvvállomány egy része. Az intézet pecsétjével ellátott könyvek a mai napig megtalálhatók az Ankarai Egyetem Nyelv, Történelem és Földrajz Kar központi könyvtárában.

³⁹ ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltára, Fond No: 401. Oroszlán Zoltán beszámolója Isztambulban tett utazásáról. 1926. június 24.

⁴⁰ A Vallásügyi- és Közoktatási Minisztériumnak az intézet 1944–1945 közötti tevékenységéről küldött jelentésben ez áll: „A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet könyvtárát (kb. 1000 kötet) az Intézetnek sikerült az elkobzástól megmenteni. Halasi Kun kéri, hogy a kérdéses könyveket a Magyar Közoktatásügyi Minisztérium ajándékozza oda a Hungarológiai Intézetnek.” Egy 1947-ben a török követnek, Agah Akselnek átadott memorandumban pedig ez szerepel: „Az első világháború befejezése óta az isztambuli német Archeológiai Intézetben őriztetett a volt isztambuli Magyar Tudományos Intézet archeológiai könyvtára. A magyar közoktatásügyi miniszter már megtette a szükséges lépéseket, hogy ez a könyvtár, amely nagy számban tartalmaz értékes régebbi magyar történelmi és nyelvészeti műveket, az ankarai Magyar Intézet könyvtárához csatoltassék.” *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből (1945–1948)*. Szerk. Gönyei Antal. Budapest, 1988, 463, 472. Az Isztambuli Magyar Intézet a Külkereskedelmi és Külügyminisztérium Publishing Hungary programjának támogatásával elvégezte a még fellelhető könyvek digitalizálását. Eddig 58 db, az intézet pecsétjével ellátott kötetet sikerült azonosítani.